

no predstavljaju prvi opsežni zaokruženi prikaz ovoga pitanja kod nas.

Zadane teme i pitanja autor raspravlja znalački i kompetentno, metodološki korektno i sustavno, smireno i jasno, produbljeno i bez suvišnih dizgresija. Jezik mu je razumljiv, tvrdnje odmjerene a zaključci argumentirani, potkrijepljeni navodima obilne korištene relevantne literature.

Djelo Bog i filozofija dr. Ivana Devčića, nadbiskupa i metropolita riječkoga, vrlo je vrijedno, upravo kapitalno djelo ove vrste na hrvatskom govornom području. Ono predstavlja iznimno obogaćenje hrvatskoj filozofskoj literaturi, iako sadrži i neizbježne teološke "izlete". Čitateljima će zacijelo svojom jasnoćom i obrazloženošću tvrdnji i stavova pomoći u razumijevanju pitanja uloge i odnosa vjere i razuma kad se radi o misteriju Boga. Zapravo, iz njega se može naučiti i mnogo više od toga.

Marko Josipović

Proroci graditelji boljega svijeta

Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Priručnici 74, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004., 455 str.

Pojava proroka u Izraelu sa svojim učenjem otpočeta je udarala temelje religioznosti, duhovnosti i novih svjetonazora. Nije riječ o čarobnjacima i vračarima kojih je bilo među svim narodima izraelovih susjeda. Riječ je o prorocima koji su od Boga bili izabrani, pozvani i poslani da prenose svojim suvremenicima Božju riječ koja se ticala konkretnog života po vjeri. Primali su darove duha Božjega koji ih je uvodio u

shvaćanje egzistencijalnih istina koje se tiču čovjeka, njegova odnosa prema Bogu, bratu čovjeku, društvu, obitelji i vrednovanju ljudskog djelovanja, stremljenja i nadanja. Riječ je o prorocima o kojima govori Biblija.

Nova knjiga dr. fra Bože Lujića *Starozavjetni proroci* na stručni, znanstveni, teološki ali i vrlo jednostavni literarni način govori o Jahvinim prorocima koji su svojim propovijedanjem, pisanjem i tumačenjem istina objavljene vjere gradili bolji svijet svoga vremena ali time udarali temelje novih religioznih, društvenih, etičkih i moralnih odnosa cijeloga čovječanstva.

Knjiga je zbirka biblijskih predavanja studentima na teološkim učilištima u Sarajevu i Zagrebu gdje dr. Lujić predaje biblijske znanosti ali još više i mnogih znanstvenih radova koje je kroz dugi niz godina autor imao na različitim tribinama, znanstvenim skupovima ili ih objavljivao u stručnim teološkim časopisima. Na 455 stranica formata 24 x 17 cm autor je ispisao remek djelo o biblijskim prorocima. U hrvatskoj biblijskoj bibliografiji od kada nas ima zacijelo je ova knjiga najeminentniji teološki govor o prorocima. Nije to obični priručnik iz kojega se može naučiti tko je bio ovaj ili onaj Jahvin prorok, kada je djelovao i što je napisao. Knjiga Bože Lujića o starozavjetnim prorocima je stručna, znanstvena knjiga koja uvodi čitatelja u dubinu pogleda i nauka tih nadahnutih ljudi. To je najcjelovitija biblijska teologija o prorocima koja nam pomaže otkriti jedan novi svijet u kojega su vjerovali proroci. Proroci su bili ljudi koji su u svoje vrijeme vjerovali u mogućnost promjene svijeta nabolje. Time su udarili temelje nove budućnosti čovječanstva. Snagu vjere i hrabrost naviještanja crpili su iz objave Božje riječi. Tako su proroci bili sijači nade i onda kada su povijesne okolnosti bile mračne

i tragične. Oni su tragediju svoga naroda otvarali nadi kada se činilo da nade nema.

Autor je svoju knjigu, uz *predgovor* i *uvod* (str. 7-19), podijelio u 11 poglavlja. Što je autor u svojoj knjizi htio reći o prorocima, već je jasno izraženo u opširnom uvodu. Proroci su prije svega pridonijeli svekolikom shvaćanju objave i potrebnom odnosu čovjeka prema Bogu izraelove vjere. Osvješćivali su svijest o Božjoj blizini, prisutnosti, koju je Bog svojim zahvatima svjedočio u konkretnoj izraelovoj povijesti. Kada su Izraelci bili na rubu društvene i moralne propasti, Bog im je davao proroke koji su budili svijest o potrebi radikalne obnove kako religiozne tako i društvene. Pozivali su na vršenje prava i pravednosti, stožernih religioznih i etičkih vrijednosti Izraela kao Božjeg izabranog naroda. Kada se društvena i religiozna zajednica urušavala u nepravdi, idololatriji i nemoralu, proroci su uporno propovijedali nužnu religioznu i društvenu obnovu. Odgajali su za život u istini, bez laži i obmana, izgrađivali međuljudske odnose, pročišćavali monoteističku vjeru. Učili su duhovne vrijednosti bez kojih bi čovjek bio osiromašen. Pripravljali su narod prihvaćanju Božjeg spasiteljskog plana, dolasku Mesije, s kojim će zavladata mir, pravda i sloboda. Osuđivali su otpadništvo od Jahve, dizali svoj glas protiv korupcije vladalačke klase, izrabljivanja siromaha i stranaca. Proroci nisu nikoga ostavljali u njegovu miru. Oni su govorili onima na vlasti, kritizirali njihov način vladanja, stavljali su se na stranu siromaha. Mnogi su zbog toga bili progonjeni i ubijani.

U 1. poglavlju obrađeni su osnovni pojmovi o pojavi, važnosti, snazi i ulozi proroka u različitim povijesnim okolnostima njihova djelovanja. Proroci su ljudi sadašnjosti ali usmjereni budućnosti. Zajednicu su stavljali pred odluku (str. 41). So-

lidarni su s onima koji su ugroženi, nepravedno iskorištavani. Napose se zalažu, prema svom pozivu, ucijepiti narodu, zavedenom od lažnih propovjednika ili proroka, ljubav prema Jahvi koja se izražava vršenjem zapovijedi u pravu i pravednosti. Snaga im je u Riječi koja im je dolazila od Jahve. Zato su propovjednici nade i bolje budućnosti koju temelje na Jahvinim obećanjima danim praocima i sklapanjem Saveza (str. 41 sl.). To je Jahvine proroke i razlikovalo od sličnih proroka, *'muħħum'* i *'apilu'* u susjednim narodima Izraela.

Proroci su bili prenositelji Božje riječi. Zato su njihove riječi bile riječi utjehe, obećanja, napose o dolasku mesijanskih vremena. Mesijanizam je temeljna nada proroka. Tako je proročka riječ unosila u sadašnjost ohrabrenje i vjeru da je moguće mijenjati svijet polazeći od svoga odnosa prema Bogu i čovjeku. Time je proročka riječ konkretnu povijest otvarala novoj, boljoj budućnosti. Uza život proroka osvijetljena je i povijest u kojoj su djelovali ali iznad svega sama poruka proroka. Poruka proroka dominira u svim sljedećim poglavljima u kojima autor obrađuje proroke počevši od Ilije i Elizeja iz 8. st. pr. Kr. (2. poglavlje), zatim Amosa, "proroka koji je suočio narod s istinom" o pravdi (3. poglavlje, str. 67-90). Hošea je prorok Božje ljubavi koju otkriva u vlastitom životu i životu svoga naroda (str. 90-103). Naširoko je obrađeno djelovanje i učenje proroka Izaije (str. 103-164). To je prorok Jahvine svetosti nasuprot čovjekovoj grješnosti. Za njega je važna vjera za spasenje. Nužna je spoznaja o Božjoj pravednosti koju će Bog ostvariti po svom pomazaniku (Mesiji). Navještajem Mesije Izaija je povijest spasenja i svoga naroda otvorio novoj budućnosti. Prorok Mihej je označio mjesto Mesije koji će donijeti mir narodima. Nuždan je susret s Jahvom u kojem će

biti prepoznatljiva dalekosežnost zločina Izraela kojega je počinio klanjanjem krivim bogovima koji i nisu bogovi. Od proroka 7. i 6. st. Nahum je govorio o Božjoj utjesi. Prihvaćanje Jahvine poruke znači izgradnja novih temelja ugroženog društva. Habakuk je govorio o ulozi Boga u povijesti. Vjerom se ta Božja aktivnost otkriva i prihvaća. To je jedino ispravan stav. Sefanija je progovorio o Bogu koji štiti a djeluje. Jahve je nazočan u svom narodu. Posebno je opširno obraden prorok Jeremija (str. 204-261). U njemu autor vidi "dosegnut vrhunac starozavjetne proročke misli" (str. 205). Prorok je u svemu solidaran sa svojim narodom. S njim pati i pati za njega. Kod Jeremije se može uočiti "moć i nemoć Božje riječi" koja je pratila proroka ali ga nije napuštala vjera u silu Božje riječi. Ta je snaga proročke riječi pokatkad donosila plod tek u bližoj ili dalekoj budućnosti. S Jeremijom pati i sam Jahve koji ga je poslao. To pokazuje dobro obradeno "povijesno-političko obzorje djelovanja proroka Jeremije", u kojem je navješćivao nužnost nade za spasenje. Ukratko ali jasno izložena su istraživanja Jeremijine knjige da bi bolje bljesnula teološka poruka proročkih govora. Vrlo su dobro osvijetljeni osobni psihološki momenti u Jeremijinu djelovanju. Božja riječ je u njemu stvorila "nov oblik postojanja koji uključuje sve ono što će ta Riječ proizročiti i u svijetu" (str. 225). Upravo po tom iskustvu Božje riječi Jeremija je stvorio temelje razlikovanja pravih od lažnih proroka (str. 235). Jeremija se susreo s problemom zla. On razlikuje zlo koje čini pojedinac od zla skupine ili cijelog naroda. Najodgovorniji su u narodu kraljevi, knezovi, svećenici (str. 237). To je nesreća naroda. Nužno je "obraćenje svim srcem". Budućnost pojedinca i naroda je u obnovi Saveza. On vjeruje Bogu koji drži Savez. Za-

to govori o "novom Savezu" koji se temelji na Jahvinim obećanjima. On će svoj "zakon staviti u dušu njihovu i upisati ga u njihovo srce" (Jer 31,33). Za razliku od starih saveza vezanih za mjesto, kraljevstvo, Hram, ovaj Jahve upisuje savez u biće samog čovjeka, u dušu i srce. To je bliski Bog čovjeku a u obnovljenom, "novom" Savezu poistovjetit će se Božja i ljudska volja (str. 250). Posebno se autor zadržao i obradio patničku sudbinu proroka Jeremije koja ga je učinila tipom Isusove patnje (str. 251-256). Jeremija trpi jer ljubi. I Bog sam pati sa svojim prorokom. Ali tu se "Bog pokazuje istinskim Bogom ukoliko štiti svoje stvorenje ljubavlju koja se iskazuje kao patnja koja oslobada i spašava. Božja se svemoć zapravo temelji na nemoći ljubavi" (str. 257).

Proroci u sužanjstvu (5. poglavlje, str. 261-293) Ezekiel, Obadija i Deuteroizaija jesu proroci utjehe i nade. Ezekiel (Bog je jak) svojom osobom trebao je biti znak Jahvine djelotvornosti. Već Ezekielov poziv opisan s "gutanjem knjige" ima specifično značenje. Božja riječ treba postati osobna hrana i temelj obnove pojedinca i naroda. Ona mora polaziti iznutra, vlastitim otvaranjem Božjoj riječi i obraćenjem. Kao i prorok tako i svaki pojedinac u narodu treba svojim životom navješćivati Jahvino spasenje. Ezekiel tumači izraelovu povijest kao niz teških počinjenih grijeha protiv Jahve i njegove ljubavi dok s druge strane Jahve ne poseže za pravdom kaznom nego iz ljubavi odustaje od uništenja naroda. On ga vodi u pustinju, ropstvo radi pročišćenja, odvratanja od svojih zločina i vraćanja istinskom Savezu s Jahvom. Karakteristično je 18. poglavlje Ezekielove knjige. Prorok uči da nema kolektivne odgovornosti te naglašava osobnu odgovornost za počinjene zločine (str. 269). Jahvino spasiteljsko djelovanje u svom izabra-

nom narodu u Ezekielovoj teologiji izraženo je i isticanjem Jahvine odlučnosti o povratku sužnja u Palestinu, u Jeruzalem gdje će se Jahve, u obraćenom narodu, ponovno nastaniti u svome svetom Hramu koji će biti obnovljen i kojemu će se stjecati svi narodi i gledati Slavu Jahvinu (*kabod adonaj*). Spasenje je prema Ezekielu Jahvino djelo, čisti njegov dar.

Obadija govori stranim narodima koji su radili protiv Jahvina naroda i navješćuje im Jahvinu odmazdu jer je On pravedni sudac. Tada će se uspostaviti Jahvina vladavina u svijetu kao konačni cilj povijesti. Deuteroizaija je prorok utjehe. Sužnjima navješćuje trijumfalni povratak u domovinu. To je novi izlazak u kojem Bog hrani radost obnove i zemlje i naroda. To je nova teologija u odnosu na prošlost. Novost je teologija o Sluzi Jahvinu koji navješćuje posve nove stvari. Tragediju naroda Jahve pretvara u radost spasenja. Sluga će donijeti pravo i pravdu ne samo Izraelu nego i drugim narodima. Jahve Izraelu i svim narodima otvara nova obzorja. Tim se očituje da je Jahve pravi gospodar vremena i povijesti. Sluga Jahvin u obnovi Izraela i svijeta isključuje silu i nasilje. Tim teološkim mislima otvorena su vrata novog Božjeg svijeta.

U 6. poglavlju obrađeni su proroci poslije Babilonskog sužanjstva: Tritoizaija, Hagaj, Zaharija. U tekstovima tih proroka opisane su nevolje povratka i s tim u svezi društvene i religiozne poteškoće ali isto tako i bliskost tajanstvene Božje prisutnosti koja se očituje u obnovi Hrama ali još više u sveukupnoj obnovi povijesti i prirode. Bog vodi povijest novom početku. Knjige proroka Malahije, Jahvina glasnika iz 5. st. pr. Kr., obrađena je u 7. poglavlju. Važno je zapaziti da Malahijine poruke posebno imaju svoj odjek i za naše vrijeme. Njegovi prikazi Boga pokazuju da Bog

nije ideološki Bog općih ideja i hladnih daljina nego je Bog koji je prisutan duboko u svakidašnjem čovjekovu životu (str. 325). Poglavlje 8. obrađuje proroka Joela. To je prorok Dana Jahvina. Najavom tog dana istaknuta je hitnost odluke o promjeni života. Iz analiziranja Jonine knjige u 9. poglavlju proizlazi da "Bog koji se objavljuje nipošto nije Bog koji štiti zlo... niti želi uništiti onoga koji čini zlo". On ne dopušta zlo ali u svojoj dobroti poziva radije na obraćenje a odustaje od uništenja naroda. On se štoviše raduje svakom obraćenju pa i Ninivljana. Jonina knjiga je dotaknula mnoga teološka pitanja. To je pitanje Božjeg i ljudskog djelovanja, kazne i oprostjenja, izabranja Božjeg naroda i spasenja svih ljudi. Problem Jonine usko-grudnosti i spasenja neprijatelja itd. Knjiga prosijava velikom Jahvinom ljubavi koja je u potpunosti objelodanjena u Isusu Kristu. Knjiga proroka Danijela napisana u stilu apokaliptičke književnosti, a koja pripada u izvornoj židovskoj Bibliji u mudrosnu književnost, nasuprot propasti ovozemaljskih kraljevstava navješćuje uspostavu Božjega kraljevstva. Time je ovozemaljska povijest usmjerena potpunom ostvarenju Božje vladavine u pravu i pravednosti. Ustrajnost u vjeri osigurava konačno spasenje i nagradu od Boga i nakon smrti. Baruhova knjiga je zapravo teološki spis protiv štovanja idola i zato uvijek nosi karakteristike suvremenosti.

U 11. poglavlju autor je posebno obrađio "proroke - navjestitelje i pokretače velikoga iščekivanja". U proročkim tekstovima neprestano je prisutno rastuće iščekivanje. U tom smislu proroci iščitavaju cijelu povijest Izraela kao hod s Bogom. To je drama uspona i padova, tuge i radosti ali neprestane čežnje za Bogom i ispunjenju danih obećanja. Proroci su ispravljali krive slike o Bogu i odgajali narod shva-

ćanju Božje blizine, svetosti, uzvišenosti, gospodara čovjeka i povijesti. U tu sliku utkali su sliku o Bogu ljubavi, dobrote, milosrda ali i pravednog suca. Proroci su iščitavali pravu sliku Boga u njegovu odnosu prema čovjeku i čovjeka prema Bogu. Tako je uz novo lice Boga bljesnulo i novo lice čovjeka. Zato za proroke govor o Bogu ujedno je govor o čovjeku. Štoviše, u ispravnom odnosu čovjeka prema svome bližnjem doživljava se i pravi govor o Bogu. U tom kontekstu često se u proročkim govorima može prepoznati "moć i nemoć Božje riječi" ali i moć i nemoć proročke riječi o Bogu. Bog je u proročkim govorima sveti Bog i izvor je čovjekove moralnosti. Zato se očituje u proročkim govorima trajna napetost o ispunjenju Božjih obećanja naviještenih napose u liku Mesije. U Mesiji će se očitovati Jahve kao istinski osloboditelj i spasitelj čovjeka i naroda. On će uspostaviti Jahvino kraljevstvo u istini, pravdi i ljubavi.

Ova knjiga B. Lujica sustavno i temeljito znanstveno i teološki obrađuje sve proročke knjige. Popraćena je i obilnom biblijskom proročkom bibliografijom, kazalom pojmova i imena, pa se i neuk i znanstvenik lako može kretati kroz knjigu. U njoj su u svakom poglavlju prikazane okolnosti prorokova života, struktura knjige, protumačena egzegetski važna i teža mjesta proročkih govora a cjelovito prikazana teološka poruka svakog proroka koje je autor obradio znanstvenom metodologijom.

Knjiga *Starozavjetni proroci* pružila nam je mogućnost u jednom svesku steći sve najelegantnije i najvažnije spoznaje o prorocima, pa će zato biti neizostavni priručnik na svim teološkim učilištima, ali još više knjiga nam je približila život i teološke misli biblijskih proroka. Ono što knjizi daje draž čitati jest i posuvremenje-

nje proročkih misli za naše vrijeme. Tako, dok se divimo proročkim mislima kojima su mijenjali svjetonazore i religioznost svojih sunarodnjaka, proročka riječ koju B. Lujic smješta i u naše moderno vrijeme postaje luč koja poziva na radikalne promjene u sebi i svijetu s kojim i u kojem živimo. Tko se susretne s ovom knjigom, vjerujem da će se često vraćati stranicama koje je već pročitao. To je knjiga nužna za proučavanje Biblije. Ona kroz protumačenu proročku riječ učvršćuje vjeru i sije nadu i u našem vremenu. Proroci su jednostavno rečeno graditelji bolje budućnosti.

Božo Odobašić

Novi komentar Biblije za Židove vjernike

ADELE BERLIN and MARC ZVI BRETTTER (editors), *The Jewish Study Bible*, Jewish Publication Society TANAKH Translation, Oxford University Press, New York 2004., 2181 str. + 9 zemljovida u boji.

Ovaj suvremeni komentar Tore, Proroka i Spisa za židovske vjernike koji se služe engleskim, načinjen je po uzoru na slične "studijske Biblije" na anglosaksonskom području proučavanja svetih knjiga Židova i kršćana, npr. *The Catholic Study Bible* (isti izdavač 1990.). U uvodu priredivači napominju da nema službenog židovskog tumačenja Biblije i zato su za pojedini od 39 knjiga, koje su prihvaćene kao nadahnute i kanonske, uvažavali mnoštvo tumačenja kroz povijest i u sadašnjosti. Cilj im je ponuditi akademski komentar kako Bibliju gledaju teolozi i studenti vjernici, ali i svu širinu značenja Biblije za